

X061.1

И 29

Український філософський фонд

Луганська академія внутрішніх справ МВС
імені 10-річчя незалежності України

ІДЕЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Київ – Луганськ
2002

яка запобігає будь-яким змінам та охороняє людей від негараздів та небезпеки. Але така форма життя виявляється утопічною, бо ніхто не здатен зупинити процес розвитку, суспільного чи індивідуального. Окрема особистість має надавати перевагу моральному вдосконаленню, цінностям повноцінного життя над спокійним інертним "застійним" існуванням. За вдалим висловом Новгородцева, "життя дається людині не для того, щоб просто жити, а щоб жити гідно, достойно виконуючи своє власне моральне покликання" [3, 99]. Такі переконання переносяться і на суспільство: лише шляхом розвитку та нескінченного вдосконалення суспільство може досягти ідеалу.

Аналізуючи зміст суспільного ідеалу, П.І. Новгородцев відстоює принцип особистості як абсолютної мети суспільного прогресу. Не особистість існує для суспільства, а суспільство для особистості. Окремі індивіди (активні, свідомі, своєрідні) визначають, започатковують усі суспільні явища. Але норми як форми суспільного досвіду отримують певну незалежність від окремої особистості, та навіть в такому своєму вираженні суспільство залежить від взаємодії конкретних людей, які накладають відбиток своєї волі і своєї свідомості, завоюючи та творчо перетворюючи запропоновані норми та правила.

Розглядаючи сучасну соціальну ситуацію в Україні, знову й знову згадуємо непересічні засади філософської системи співця "вищих початків життя", який закликав "відновити святині" [3, 576], взяти найкращі здобутки з суспільного досвіду; не воскрешати зовнішні форми життя або побуту, а відродити національну душу, релігійно-моральні початки. Для створення нової держави на межі тисячоліття потрібні нові духовні сили, які виростуть з найзаповітніших національних ідеалів на шляху до нового світла душі.

Література:

1. Попович М.В. Рациональность и виміри людського буття. – К., 1997.
2. Крымский С.Б. Контуры духовности: Новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – № 12.
3. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. – М., 1991.
4. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992.

В. Корнієнко
(Вінниця)

ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ П. НОВГОРОДЦЕВА: ТРАНЗИТ У СУЧАСНІСТЬ

Розглядаються регулятивні функції політичного ідеалу. Показується необхідність інтегративного політичного ідеалу як чинника суспільного розвитку. Аналізуються погляди П. Новгородцева на політичні ідеали стародавнього і Нового часу.

Існують "вічні" питання історичного пізнання. Вони вічні не тому, що нерозв'язні, а тому, що так чи інакше обговорюються кожним поколінням людей, не тільки не вичерпуючи себе, але, навпаки, виявляючи закономірності розвитку і шляхів розвитку людського суспільства. Життя, смерть і безсмертя, час і всевіт, щастя і сенс життя – от далеко не повний перелік "вічних" питань, над якими б'ється людство. Історія нагромадила відповіді на ці питання – від казок до категоріальних абстракцій, від почуттєвих уяв до логічних схем. Ці питання служать своєрідним дзеркалом, у якому проглядається доля не тільки минулого, але і прийдешнього, стосуються самої можливості прямування людства по шляху суспільного прогресу. До таких "вічних" питань відноситься і проблема пошуку політичного ідеалу, реалізація якого розчищала дорогу для інших соціальних перетворень.

П.І. Новгородцева по праву слід вважати одним з патріархів дослідження цієї проблеми, насамперед, завдяки двом його фундаментальним працям [1; 2]. Від давньогрецьких полісів і до новітнього часу простежив він становлення формотворчих елементів політичних і суспільних ідеалів людства. Значне місце в його дослідженні займає ідеал досконалої автаркії – самодостатньої та незалежної общини, який домінував у політичній думці Стародавньої Греції. Це – ідеал гармонійного спільного життя, участь у якому мала бути головною втіхою для кожного громадянина, залишалася провідною думкою у грецькій політичній теорії. Хіба ж не до цього прагнемо і ми сьогодні, намагаючись практично побудувати свою "українську" досконалу автаркію?

Разом з тим П. Новгородцев дійшов висновку, що поняття ідеалу, виражаючи одночасно вищу цінність і вищу мету, є конкретно-

історичним. З кожною новою епохою воно видозмінюється, причому, відбувається переоцінка, уточнення, конкретизація фундаментальних цінностей і цілей. У відповідності з принципом історизму, що є одним із найбільших відкриттів філософської думки, ніякий ідеал не може бути створений одного разу і на всі часи, а "вічність" ідеалу полягає лише в тому, що людство має потребу в ньому, як у принципі бажаного [3, 142]. Сьогодні ми маємо концентроване визначення політичного ідеалу і вельми значна заслуга в цьому належить дослідженням П.І. Новгородцева. Згідно енциклопедичного визначення, політичний ідеал – це "ціннісно-світоглядне відображення та впорядкування соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє; вірещь досконалості, котрий виступає для суб'єктів політики й широких верств населення моделлю бажаного, критерієм оцінки дійсності з позицій віддаленої мети" [4, 139-140].

Сьогодні можна спостерігати й удосконалювання політичних ідеалів, що пов'язано з невичерпністю сутності соціального прогресу, а в будь-якому реалізованому ідеалі, як прояві цієї сутності, можна бачити інший, більш глибокий зміст. Він також знаходить своє відображення в нових ідеальних формоутвореннях. Виникають нові ідеали, що "кличуть" до кращого, із точки зору прогресу, політичного устрою. Контури кожного з них виявляються в ході аналізу існуючого соціального протиріччя.

Ідеали завжди критичні, а тому, у тій або іншій формі, завжди виражають протест проти існуючих політичних порядків. Причому, критичні компоненти навіть утопічного ідеалу завжди несуть у собі позитивний заряд, тому що допомагають усвідомлювати реальні пороки існуючої дійсності, сформулювати негативне відношення до них. Критична програма ідеалу – це частіше за все критика системи ззовні і водночас твердження (поки ще тільки в мисленні) нової системи. Протиріччя в самій дійсності відбивається як протиріччя між наявним і бажаним буттям і вирішується у свідомості людини у вигляді ідеалу. А ідеал, як правило, виражає спрямованість у майбутнє, причому у таке майбутнє, що найбільш бажане, вільне від негативних властивостей минулого і дійсного. Звідси – важливість розгляду ідеалу під кутом діалектики дійсного, минулого і майбутнього. Звичайно, тут також потрібен аналіз онтологічних і гносеологічних питань, тому що всякий ідеал неодмінно відображає окремі властивості, тенденції об'єктивної дійсності і базується на певних знаннях.

По-перше, на погляд автора, ідеал указує напрямок людської поведінки і дає своєрідні директиви, що забезпечують конформізм і співробітництво особистості з суспільством. Якщо людина не поділяє ідеалів як системи цінностей, у полі яких вона існує, її безконфліктне існування в суспільстві неможливе. Усі досить добре пам'ятають, наприклад, яке важке життя вели в СРСР так звані дисиденти, що знаходилися в постійній боротьбі з існуючим політичним режимом. Таке існування ненормальне, тому що люди самою природою створені, щоб жити у злагоді з узвичаєними ідеалами. Той факт, що більшість у СРСР у 70-ті роки підтримувало ці ідеали, зайвий раз доводить це.

По-друге, важливою функцією ідеалу є підтримка нормального життя суспільства. Опитування, що проводилися на початку 80-х років, показали, що більшість була задоволена умовами суспільного й особистого життя. Так, переважна частина населення вірила в переваги соціалізму, і це була не тільки теза офіційної ідеології. Сьогодні ж в Україні достатньо широко поширена думка про необхідність рятівника-диктатора [5, 88]. Добре це чи погано – предмет особливого аналізу. Важливо тільки відзначити, що наявність подібних ідеалів у суспільстві є чинником, що серйозно впливає на моральність людей, і, часом змінюючи її в корені, визначає специфіку нових ціннісних орієнтацій, цілей життя, моральних норм тощо.

По-третє, прийняття ідеалу допомагає людині уникати конфліктів і стресів, переборювати їх, допомагає боротися з тим, що в психології зветься "фрустрація", а в реальному житті і "бунтарю", і людині розчарованій допомагає знайти своє місце в суспільстві, тому що ідеал рятує і від однієї крайності і від іншої. Це, між іншим, ще раз зображує разючу пристосовуваність людської психіки до існуючих умов. Не можна жити в постійному конфлікті з навколишньою дійсністю, тому навіть певні "касети ідеалів" – річ цілком з'ясовна й абсолютно природна. У свій час Дж. Орвел стверджував навіть більше: щоб жити в тоталітарному суспільстві, треба його любити, інакше видадуть емоції. І варто погодитися, що життєва практика якоюсь мірою це підтверджувала. Сьогодні ж, на думку автора, виникає необхідність більш глибоко структуралізувати ключові поняття виходячи із сутності політичного ідеалу, його основних структурних компонентів та сучасного стану нашого теоретико-політичного знання [див.: 6].

Тим часом, сучасний стан нашого теоретико-політичного знання як і раніше визначеністю ніяк не відрізняється. І не тільки тому, що історія останніх десятиліть змусила засумніватися в безумовній надійності й універсальності якогось конкретного (приміром, комуністичного) ідеалу. По-перше, історія не раз виявляла, які важкі соціальні, інтелектуальні, етичні наслідки поклоніння ідеалу як ідолу. Люди ставали його заручниками. По-друге, мабуть, ще одна причина, що викликає сумнів в універсальності якогось політичного ідеалу, пов'язана з тим, що світ радикально змінився. Соціальна історія стрімко прискорює свій біг і також стрімко перетворюється в глобальну історію. Тому питання сьогодні полягає в тому, чи можна в принципі прикладати ідеали, "сконструйовані" у минулі епохи, до цього якісно нового світу, у якому всі країни і народи виявилися тісно взаємозалежними? Відбулося якісне зрушення у самих основах світосприйняття, загальноцивілізаційної ментальності [7, 15].

З іншого боку, не можна говорити про те, що в нас взагалі сьогодні немає політичних ідеалів. Інша справа, що їхнє різноманіття, що виражається в наявних програмах більш ніж ста політичних партій та їх лідерів, котрі вказують нам свій вихід із ситуації духовної, економічної і політичної кризи, що склалася, не вселяють довіри у більшості людей. У суспільстві все більш стверджується негативне ставлення до цього "настирливого" політичного плюралізму. Сформувався песимізм із приводу самої можливості виходу із наявної ситуації в силу її незвичайності для нашої свідомості. Але чи так вона незвичайна? Звертаючись до праць П.І. Новгородцева, без особливих зусиль можна знайти відомості про широкий спектр подібного роду ситуацій та їх аналіз. Оптимізм вселяє те, що вирішення цього різноманіття, як правило, в історії зводилося до небагаточисельних типів виходу з подібних станів, що і намагався описати П.І. Новгородцев у своїх книгах.

У всякому разі, можна з упевненістю стверджувати, що сьогодні найпершою необхідністю є відмова від тієї гіршої форми обскурантизму, тієї впевненості, що усе, зроблене людством у недавньому минулому, на підставі вироблених ідеалів, було або розумно, або неминуче. Якщо ми дотепер не знаємо, що потрібно для побудови такого суспільства, до якого завжди прагнули люди, то досвід, набутий людством у процесі розвитку історії, повинен краще підготувати нас для цього завдання. Мабуть, саме це і є головною ідеєю творів

П.І. Новгородцева. Саме досвід, а не просто надія на краще, що, як говорять, є "матір'ю дурнів".

Історичний досвід наполегливо переконує нас у тому, що як би не склалися суспільні відносини, у людей завжди виникає необхідність у чомусь більшому, ніж образи, що вирощені мрією і стражданнями. Тому що людина – істота історична, вона і живе в кінцевому часі, і усвідомлює свою кінцевість. Але, з іншого боку, вона усвідомлює і свою причетність як до минулого, так і до майбутнього. Образ майбутнього є її невід'ємною приналежністю, а, виходить, їй потрібна опора на певні ідеали. Усе це в цілому виводить на необхідність *виробити в області розуміння політичного життя більш монолітний та інтегративний політичний ідеал, знайти таку його модель, котра може бути органічно пов'язана і з українською національною ідеєю, і з українською мрією*. Досвід історії, що знайшов своє відображення в працях П.І. Новгородцева, в цьому відношенні може надати значної допомоги.

Подальше дослідження еволюції політичного ідеалу слід вважати актуальним і затребуваним теперішньою суспільною ситуацією, що має потребу у вивіреному знанні, в ідеалі, як путівникові, у переконливих розхожих констатацій із приводу кращої облаштованості суспільства сьогодні. Без відповідного ідеалу суспільство не зможе створювати свого власного буття: невідомі резерви і джерела суспільного самовідтворення, шляхи і лінії колективної творчості. Таким чином, інтегральна оцінка перспектив розвитку суспільства відбувається за допомогою ідеалів, що акумулюють у собі політичні інтереси різноманітних індивідів, соціальних груп населення. Тому пошук політичного ідеалу, можливо, навіть якоїсь політичної утопії, без якої не може існувати людство – відбувався і буде відбуватися в будь-якому суспільстві.

Сьогодні існує певний дефіцит в уявленні про засоби регуляції відношення до ідеалів. Для нашої колишньої, позбавленої будь-якої аргументації нормативної комуністичної конструкції, характерно було виховання "правильного" відношення до ідеалів. Тут можна виявити багато досліджень, орієнтованих, по суті, на маніпулювання свідомістю. Практика показує в одних випадках їхню ефективність, в інших – неефективність. Проте і сьогодні маніпулювання свідомістю громадян із боку владних структур не втратило своєї актуальності, що вказує на необхідність розібратися в технологіях конструювання

політичних ідеалів. Для розв'язання саме практичних вузлів відношень до політичних ідеалів, у розвитку самих ідеалів не можна просто продовжувати удосконалення теоретичних уявлень про них, пов'язаних із якимось консервативним синдромом, із технократичними ілюзіями, з обґрунтуванням "дисциплінарного ентузіазму" тощо.

З іншого боку, необхідна основа для іншої точки зору на процеси, що визначають існування і функціонування політичного ідеалу. Потрібна реальна картина визначення діалектики його меж у суспільній свідомості. При цьому необхідно мати на увазі, що сама постановка питання про дослідження суб'єктивної спроможності до побудови віяла бажаних перспективних станів, спроможність вибору контролю є викликом для представників теоретичних концепцій, що захищають закон непогрішності вищих рівнів керування, хоча у явній зовнішній формі дію цього закону сьогодні виявити не просто. У ситуації, коли ідеали і групи, що контролюють звертання до них, сакралізуються, досить важко визначити реальний ступінь розробок практичних проблем регуляції відношення до ідеалів. Немаловажною серед них є і проблема зняття відчуженості ідеалів.

Виявляється суперечливою ситуація й у методологічному відношенні: з одного боку, ідеали – це предмет діалектико-матеріалістичного дослідження, що представляють собою специфічну форму вирішення соціальних протиріч. З іншого боку, сам ідеал, своєю еволюцією визначає розуміння діалектики, особливо в її центральних фрагментах – про протиріччя і теорію заперечення. Філософія має справу з певними універсалами, або якимись глибинними сутнісними основами тих політичних явищ і процесів, що ми спостерігаємо. Насамперед, формулюється якийсь постулат на достатньо високому рівні абстракції, а потім починається уявне прямування вниз, на середній рівень політичної теорії й аж до емпіричного рівня, тобто рівня конкретних фактів політичного життя. Тому слід аналізувати те, що саме відбувається в реальній політиці, у дійсності і потім, здобувши нове знання в реальній політиці, знову повертатися через усі ці етапи на рівень абстракції.

Отже, політичний ідеал, відіграючи методологічну і регулятивну роль, прискорює розвиток суспільства, його перетворення й інтенсивне накопичення нового якісного стану. Свідоме використання ро-

льового значення ідеалу при відновленні суспільства складається в створенні об'єктивних і суб'єктивних матеріальних і духовних умов для його безперешкодного прояву. Урахування ролей дозволяє ефективно впливати на природно-історичний процес розвитку суспільства, вчасно усувати гальмування або відхилення через вироблення обґрунтованої політичної стратегії, соціальної політики тощо. Але уявляється все ж, що сьогодні мета філософії та й політології – дати в розпорядження людині по можливості більш багатий арсенал отрефлексованих критеріїв вибору політичного ідеалу, так само як і арсенал засобів, що забезпечують її свободу і формують її як особистість, спроможну до раціонально обґрунтованої дії.

Нарешті, праці П.І. Новгородцева дозволяють стверджувати, що лише те суспільство здатне досягти і досягає успіхів в економічній, соціальній, політичній і інших сферах, що притримується системи усталених цінностей, у тому числі й ідеалів. При цьому слід пам'ятати, що за своєю природою і функціям ідеал, – як у загальній, так і в конкретній формі свого прояву, – продукт загальнолюдської культури, але його сутнісні характеристики потребують насамперед філософського осмислення і являють собою одну з традиційних і вічних тем, що надає право постійного до неї повертання, незважаючи на те, що головне і краще з цього приводу, мабуть, уже сказане П.І. Новгородцевим. Проте з ряду причин дана тема як філософсько-політологічна проблема, що має вихід у суспільну практику, постійно буде відкритою.

Література:

1. Новгородцев П.И. Политические идеалы нового и древнего мира. – М., 1919.
2. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. – М., 1991.
3. Новиков А.А. О парадоксах идеала //Идеал, утопия и критическая рефлексия. – М., 1996.
4. Політологічний енциклопедичний словник /За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. – К., 1997.
5. Белецкий М.И., Толпыго А.К. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины //Полис. – 1998. – № 4.
6. Корніснко В. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності). – Вінниця, 1999.
7. Ягодовский Л. Реабилитация плюрализма //Новое время. – 1988. – № 6.